

ADATOK ÓBUDA KÖZÉPKORI HELYRAJZÁHOZ

HOL ÁLLOTT AZ ÓBUDAI KLARISSZÁK KOLOSTORA?

Óbuda a másfél évszázados török megszállás idején a hódoltsági országrész városai közül talán legtöbbet szenvedett. Bár a város maga hadászati szempontból jelentőséggel nem bírt, pusztító ostromoknak nem volt kitéve, térségein nevezetesebb csatákat nem vívtak, osztoznia kellett azonban a várakat környező külváros jellegű települések azon sorsán, amely reá a csapatfelvonulások és megismétlődő táborozásokkal járó viszontagságokat hozta. Mindezeket túl Buda várának hadászati kulcshelyzete veszélyt jelentett a környező lakosság békés életére, ez a város fokozatos elnéptelenedéséhez vezetett. Az elnéptelenedés mértékére képet nyújt egy 1610-ben felvett portaöcszeírás,¹ egész Pilis megye területén csupán 82 portát vesznek számba, ebből Óbudára csak 8 porta esik, a vele járó pusztulásra pedig jellemző, hogy a hódoltság megszűnésekor az ország határain túl is ismert és megcsodált építményeinek még emléke is feledésbe merült.

A felszabadult országrészben hamarosan előtérbe lépnek a gazdátlan birtokok elfoglalása iránti földesúri törekvések. Ezeknél a birtokfoglalásoknál azonban csak kisebb szerep juthatott azoknak az egyházi és világi birtokosoknak, akik javaikra a hódoltság előtti időkre visszanyúló jogaik alapján tarthattak igényt. Az elmúlt korszak jog- és vagyombizonytalansága rést ütött a magyar tulajdonjog több évszázadon át kialakult rendszerén, a felszabadult területek birtoktестей túlnyomó részben azok kezébe kerülnek, akiket a Habsburg-ház politikája arra érdemesnek ítél, míg a régi birtokosság jogutódjainak a gyakran kétes értékű peresítés jogát biztosítják.

Így kerül Óbuda is újszerzeményi birtokként a Zichyek kezébe és válik Pilis megye déli részének több falujával együtt a család óbudai uradalmává. Zichy István még a török megszállás idején, 1659-ben, 57 518 magyar forint lefizetése ellenében királyi donatiót nyer a komáromi vár birtokaira, úgyszintén több Pilis megyei falura, köztük Óbudára is.² Az újszerzeményi birtokok felett azonban még hosszú ideig kísért a hódoltság előtti birtoklás jogkövetkezményeinek ténye, így Óbuda is több tehertétellel kerül a Zichy-családhoz, ezek közül jelentőségénél fogva elsősorban a királynéi várat és városrészt, a fehéregyházi páloskolostort, valamint az óbudai klarissza apáca-rend kolostorát emelhetjük ki.

Szembetűnő, hogy a régi jogok alapján fellépő birtokigények a felszabadulás után csak szórványosan, gyakran kellő felkészültség nélkül és többségükben csak évtizedek elmúltával jelentkeznek. Ennek okát talán a tekintetbe jövő birtokok silány jövedelmet ígérő kilátásaiban kell keresnünk. A föld egymaga hasznót nem hajt, a jövedelmet biztosító termelés csak az emberi kéz munkája nyomán fakad, az elnéptelenedett falvak betelepítése pedig költséges és nem mindig sikert ígérő vállalkozás, amire csak kellő tőkével és befolyással rendelkező földesúr vállalkozhat. A török uralom elől elmenekült régi birtokosság túlnyomó részben elszegényedett utódainak ehhez sem pénzük, sem kedvük, a felszabadult országrész földjeinek a hódoltság megszűnését követő évtizedekben még nincsen keletjük. Az óbudai uradalom gazdasági viszonyai sem lehettek ez időben jobbak, mint a felszabadult országrész bármely más birtokán, a meginduló gazdasági élet első nyoma csak tíz évvel Buda visszafoglalása után mutatkozik, amikor budai molnárak szerződést kötnek Zichy Istvánnal már a középkorban is használt óbudai melegvízű malmok helyreállítására és bérletére,³ ezek is valószínűleg a gyorsabban fejlődő Buda lakosságának igényeit voltak hivatva kielégíteni.

Óbudán az 1700-as években kerül sor nagyobb számú németajkú lakosság betelepítésére, a gazdasági vérkeringésnek erősödése nyomán jelentkező gazdasági érdekek vetik fel első ízben a régi birtoklás kérdésének tisztázását. A középkori királynéi város és birtokrész ügyének felelevenítése különös módon nem az udvar vagy a kir. fiscus részéről indul meg, hanem azt a földesúri kötelek alól szabadulni kívánó német telepesek kezdeményezik. Inczmann Tamás több óbudai telepestársával együtt 1715-ben beadvánnyal fordul a királynéhoz, régi oklevelekre hivatkozva azt kéri, hogy Óbudát mint királyné városát helyezték vissza a már feledésbe ment hódoltság előtti jogaiba és szabadságába.⁴

Tudjuk, hogy Óbuda királynéi városrészét I. Lajos király 1355-ben szakította ki az óbudai prépost tulajdonából, az erre vonatkozó oklevél határjárása szerint megállapítható, hogy a prépost városrésze hozzávetőlegesen a jelenlegi Árpád-híd meghosszabbított vonalától északra, valamint az ezt szelő régi római aquaeductus vonalától keletre feküdt, míg a királynéi városrész ezen vonalaktól délre, ill nyugatra terült el, magába foglalva a jelenlegi Calvin utcai ref. templom helyén állott királynéi várat is.⁵

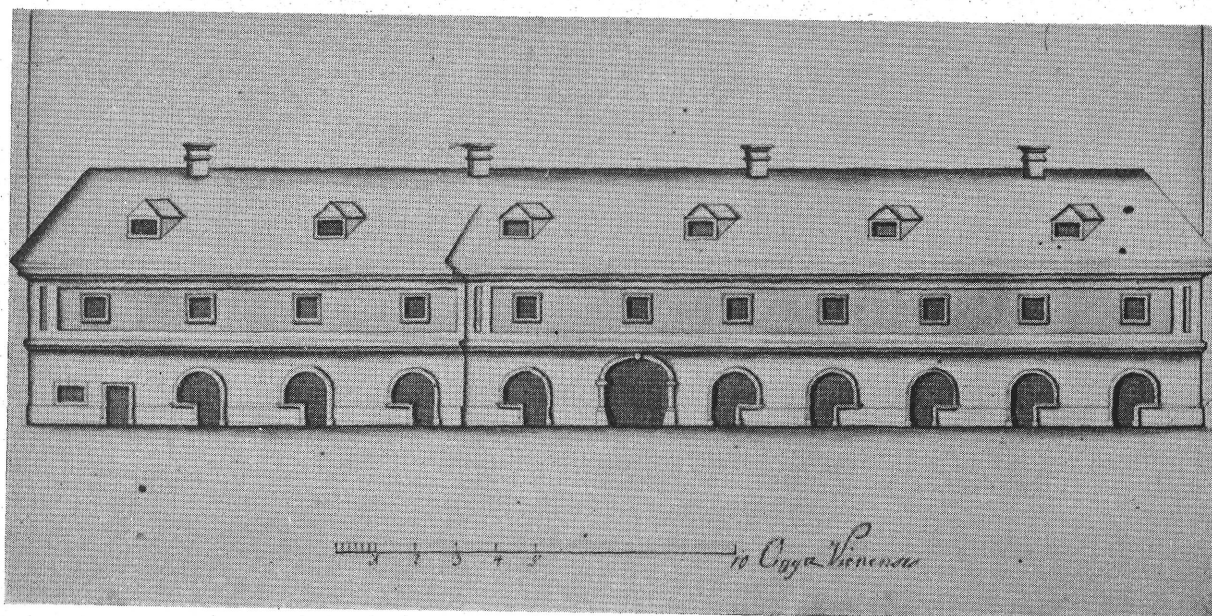
Míg Inczmannék kérelmét a bécsi udvar érdeklődéssel fogadja, a váratlan fordulat a Zichyeket sem éri felkészületlenül. Ők már évekkel ezelőtt gondosan összegyűjtötték az Óbuda középkori birtokviszonyaira vonatkozó adatokat, ennek köszönhetjük, hogy levéltárunk a város múltját érintő számos oklevelet megőrzött. A tényekkel bizonyára tisztában voltak, erre utal ugyanis az a körülmény, hogy felkérésükre Pest megye alispánja 1700-ban éppen az 1355. évi határjárás alapján járja be és állapítja meg Buda város és Óbuda napjainkig fennálló közös határvonalát.⁶

Zichy Péter, Óbuda földesura, a birtokát fenyegető veszély elhárítására elsősorban hűtlenséggel vádolt jobbágyaival szemben lép fel, majd pedig, amikor azok szorult helyzetükben Bécsben és Pozsonyban pártfogókra tesznek szert, felhagy a megtorlással. A hat évig elhúzódó és széles hullámokat felkavaró ügyet a Zichy-család javára döntenek el. A per során a magyar kamarához és kancelláriához felterjesztett jogi fejtegetéseik és tiltakozásuk mellett figyelemre méltó az az érvelésük, hogy a királynéi városrész hajdani helyét határaikon kívül helyezve, a jelenlegi újlaki, vagyis neustifti részen jelölik meg, ahol a középkorban Szentjakabfalva állott.⁷ Fennmaradt e korból egy térkép is, amely bizonyára álláspontjuk alátámasztását volt hivatott szolgálni.⁸ Ezen a térképen a királynéi vár helyét Újlak északi határán, a jelenlegi Nagyszombat utca mentén levő, nemrégiben feltárt római amfiteátrum területére helyezik, hogy érvelésüket ezzel is az 1355. évi határjárás adataival összhangba hozzák. Részben ennek a körülménynek tulajdoníthatjuk, hogy a hajdani királynéi várat a köztudat a XIX. században az amfiteátrum romjával azonosította és az erre vonatkozó kutatás évekig helytelen nyomon haladt.

A török hódoltság előtti Óbudának ugyancsak egyik gazdag és befolyásos birtokosa a Remete Szent Pál nevét viselő szerzetesrend volt. A pálosok óbudai javainak, mint a fehéregyházi kolostornak és kápolnának, valamint a szomszédos békásmegyeri birtoknak visszaszerzése érdekében a rend csak 1719-ben teszi meg az első lépést. Kísérletük egyelőre csak jogaik igazolását szolgáló adatok gyűjtésére szorítkozik. A pálosrend csak a középkor végével, 1482-ben jutott Fehéregyháza birtokába, valószínűleg ez az oka, hogy régi javai visszaszerzését elsősorban azon birtokainál szorgalmazza, ahol a hajdani birtoklás tényét sok éven át összegyűjtött okleveles anyag és évszázados hagyomány révén támaszthatja alá. Így Fehéregyháza visszaszerzésének ügye háttérbe kerül és végül egy jelképes tiltakozással fejeződik be, 1766-ban a rend főnöke az esztergomi káptalan előtt bejelenti ünnepélyes tiltakozását az ellen, hogy fehéregyházi kolostoruk, békásmegyeri birtokuk más Pilis megyei javaikkal együtt Zichy Miklós örököseitől a kincstár tulajdonába menjen át.⁹

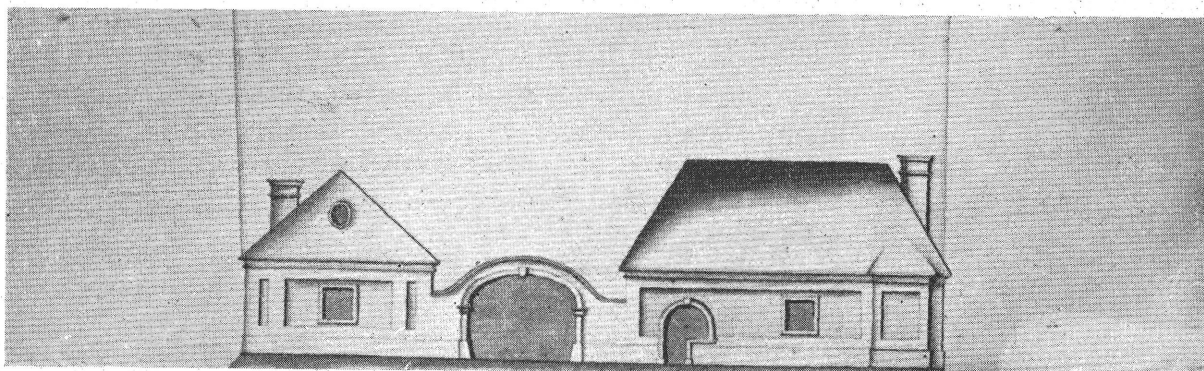
A klarissza apácarendnek a régi óbudai javaik visszaszerzése iránti kezdeményezése, a pálosok kísérletéhez képest, még szerényebb keretek között mozgott. A rendet, mint már említettük, Anjou Károly felesége, Erzsébet királyné telepítette Óbudára 1334-ben, majd utóda, I. Lajos felesége, ugyancsak Erzsébet, további kiváltságokkal és adományokkal gazdagította. Bár a török uralom alól Pozsonyba menekült rendtagok magukat az ott-tartózkodásuk idején továbbra is óbudai klarisszáknak nevezik, az 1714-ben történt visszatelepülésükkor a budai várban építik fel

Faciata des so genanden alten Präuhauses in Alt Ofen.

1. kép. „Das so genandte alte Präuhaus” elnevezésű óbudai ház homlokzati rajza 1774-ből

Faciata des so genanden Gemein Müllnerischen
Juden Hauses in Alt Ofen

2. kép. „Faciata des so genanden Gemein Müllnerischen Juden Hauses in Alt Ofen”, 1774
Jelenleg Zichy utca 11. sz.

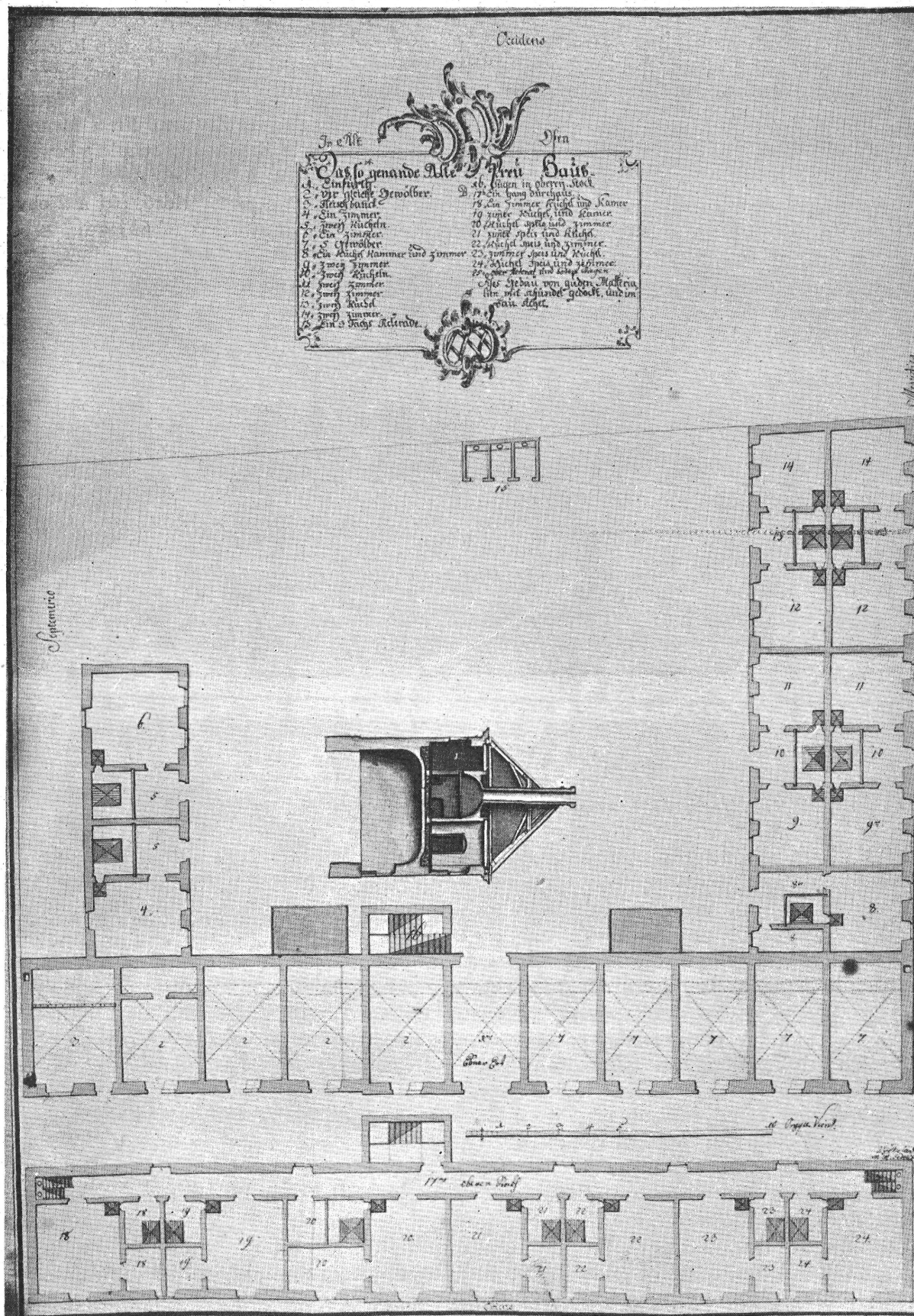
új rendházukat. Ennek okát talán azzal magyarázhatjuk, hogy a budai vár ez időben a tanító rend részére több működési lehetőséget biztosított, mint a romjaiból lassan épülő Óbuda. Az óbudai klarissza kolostor telkének visszaszerzésére irányuló első lépést 1710 táján Amadé Johanna, a pozsonyi rendház főnöknője teszi meg. Eredménytelen egyezkedési kísérletek után Csáky Franciska apátnő, akit rokoni kapcsolatok fűznek a Zichy-családhoz, veszi kezébe ügyüknek intézését. Zichy Péterhez 1719. augusztus 25-én intézett levele nemcsak Óbuda múltjának feltárását szolgáló fontos emlék, hanem útmutatás a klarissza kolostor sokat vitatott helyének megállapításához is. A levélnek kutatásunk tárgykörére vonatkozó része következően szól:

„Tudva vagyon Kegyelmednél kedves Eöcsém uram, hogy Isten kegyelméből s előttünk Járóink rendeletéből, az mi néhay O Buday Foundationkra avagy annak megh nyítására le gyüttünk, de mivel O Budára, ugy mint bátorságos kő falkerítés nélkül való helyre, a Római Szentséges Pápák és Conciliumok rendelése ellen nem szállhatván, Buda felső Várassába kellett szállanunk, az hol is az helynek szorossága miat, a minden napi táplálásra szükséges Maiorsághnak semmi helyét s módját nem láttyuk. O Budán pedigh a mi néhay szerzetes Calastromunknak bizonyos ieleit most is megh mutatják, ugy mint kegyelmed mostani serfőző háza ellenében egy Pusztá hely vagyon, mellyen három darab pusztá kő falnál egyéb nincsen, ezt azért mint igaz fundationalis Jussunkat, hogy kegyelmed Istenre nézve is és maga szép Attyafiságos Gratiabul is vissza bocsátani kezünkhöz Méltóztassék, kérjük és kívánjuk, mely iránt is Attyafiságos Resolutióját alázatosan elvárjuk . . .”¹⁰

Zichy Péternek a levélre adott válaszát nem ismerjük, de nemigen lehet kétség afelől, hogy az elutasító volt. Csáky apátnő kezdeményezését — a levél erélyes hangja után ítélve — további lépésnek kellett volna követnie, ez azonban elmaradt. Az elmaradás okáról Csáky Imre kalocsai érseknek Zichy Péterhez 1720. július 26-án intézett leveléből értesülünk: „Szegény Franciska néném Budán ez árnyék világhbul kimult.”¹¹ A vitás ügyre vonatkozóan ezt követően már csak tizennégy év elteltével találunk ismét feljegyzést, ahol a szerepek felcserélődnek, és aki tartozik, az most követel. Özv. Zichy Péterné Bercsényi Zsuzsánna tiltakozik az ellen, hogy a budai várban letelepedett klarissza apácák az óbudai előnevet használják.¹²

Csáky Franciska apátnőnek az óbudai klarissza kolostor hollétére vonatkozó értesülésének helytállóságához nemigen férhet kétség. Bár maga a rend közel két évszázadon át el is szakadt Óbudáról és rendi hagyományai kolostora fekvésének helyét meg nem őrizhette, egy város legjelentősebb épületének vagy épületcsoportjának emlékét a helyi köztudat is fenn kellett, hogy tartsa, ha az otlakók egymást követő nemzedékében a folytonosság nem szakadt meg. Ennek a folytonosságnak lehetőségéről szerünk tudomást egy Pest vármegye szolgabírája által 1720-ban megtartott tanúkihallgatás során, ahol négy magyar jobbágy vallomásában előadja, hogy mint óbudai lakos a török megszállás idején Óbudán született.¹³ De ugyancsak a már korábban említett 1610. évi portaösszeírás is arra enged következtetni, hogy Óbuda városát a hódoltság idején — ha kis számmal is — magyarok lakták, akik helyi hagyományait megőrizhették. Erre utal az apátnő levele is aki maga is arra hivatkozik, hogy kolostoruk helyét „most is megh mutatják”.

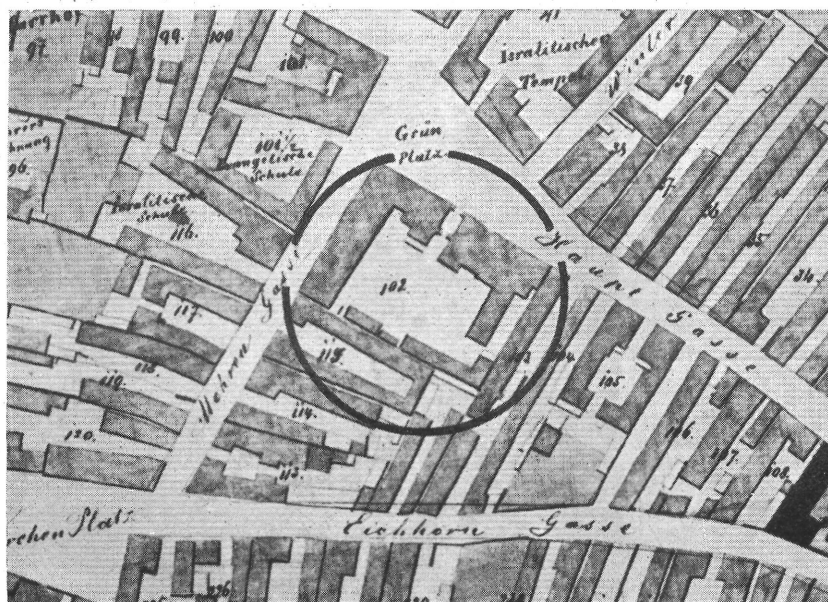
Az elmondottak után kutatásunk további feladata a Csáky Franciska levelében megjelölt serfőzőház helyének megállapítása, hogy ezen keresztül a „serfőző ház ellenében” volt klarissza kolostor telkét megtaláljuk. A hajdani serfőzőháznak a Zichy-levéltárban fellelhető adatai nem csak Óbuda egyik legrégebbi házának 260 éves múltját elevenítik fel, hanem fényt vetnek a város újkori történetére is. A serfőzőházra vonatkozó első adattal 1697. január 21-én kelt szerződésben találkozunk, amelyben Zichy István, Óbuda akkori földesura megállapodást köt Menegati Baptista Jánossal egy Óbudán létesítendő serfőzőházra és annak bérletére. A szerződés 6. pontja szerint: „Solle der Bierbreyer vorhierein der ausgezeichneten Brandstatt 70 Klafter lang und 30 Klafter breith sambt dem drey frey Jahre 200 f. par erleg.”¹⁴ Brandstatt, azaz tűzvész pusztította hely azonosítható az apátnő által megjelölt, a serfőzőház előtt levő pusztá romos helyel. Menegati B. János serfőző nevével a továbbiakban az óbudai r. k. plébánia halotti anyakönyvében találkozunk, 1709. január 26-án hal meg 42 éves korában. Özvegye 1711-ben a serfőzőház építési költségeinek 2545 forintnak szerződésük értelmében való megtérítését kéri Zichy Pétertől. A Zichy-család, dacára kiterjedt birtokainak, amelyek ezekben az időkben úgyszólván csak

3. kép. „Das so genande alte Preühaus” elnevezésű óbudai ház alaprajza 1774-ből

befektetésekkel járó költségeket emésztenek, jövedelmet pedig nem hoznak, komoly pénzügyi nehézségekkel küzd. Mivel a család gazdasági és pénzügyi egyensúlyát csak állandó kölcsönök és elzálogosítások révén tudja fenntartani, az építési költségeket is csak úgy téríti meg, hogy azt részben a következő bérlővel fizetteti meg. Geiger János serfőzővel az 1717-ben megejtett végelszámolásból kitűnik, hogy „. . . hat berührter herr Johann Geiger der verwitweten Frau Menegati jener 950 gulden . . . wegen das zu Alt Ofen widerumb abgetretener Brauhauses schuldig gewesen, baar ausgezahlt.”¹⁵

A serfőzőház következő bérlője Auer János, miskolci származású serfőző, aki a Zichyek homonnai tiszttartójának ajánlatára kerül Óbudára és közel húsz éven át lesz a ház lakója. A bérleti szerződést 1717. július 18-án írják alá, annak első pontja szerint „übergibt ihm Braumeister das zu Alt Ofen liegende Menegatische Brauhaus sambt aller Zugehörung”.¹⁶

4. kép. Varásdy Lipót óbudai térképének Lajos és Zichy utcai részlete 1858-ból

Mielőtt azonban Auer János viszontagságos serfőzői pályafutására kitérnénk, tisztáznunk kell Óbuda másik serfőzőháza keletkezésének és működésének körülményeit is. Zichy Péter 1702. december 19-én a Menegati-féle szerződés feltételeihez hasonlóan megállapodik Schmidt Márton serfőzővel egy újabb serfőzőház építésére és bérletére. A rendelkezésre álló adatok tanúsága szerint ezen serfőzőházat utóbb Flesch Jakab, majd 1721-től Hirschl Jakab bérlé.¹⁷ Óbudán azonban a két serfőzőház soknak bizonyul, hamarosan kitűnik, hogy kettőjüknek a város nem nyújthat kenyeret és a köztük megindult versenyben egynek alul kell maradnia.¹⁸ Ebben a versengésben csak az a fél kerekedhetik felül, amelyik földesurának pártfogását bírja. Az állandó pénzzavarral küzdő Zichyek mind a Flesch-, mind a Hirschl-család tagjaival élénk üzleti kapcsolatot tartanak fenn. Hirschl Jakab sógora, Izsák, győri főprofuntmester kölcsönöket folyósít, lebonyolítja az uradalom üzleteit, ez elegendő ahhoz, hogy a jóindulat mérlege javára billenjen.¹⁹

Auer János, úgy látszik, korán felismerte helyzetét, igyekszik földesurának jóindulatát megnyerni, maga is kölcsönöket folyósít és megbízásokat vállal, végül azonban az ellentétek kiéleződésével egy összeszólkkozás alkalmával megveri ellenlábását. Az ügy folytatásáról Szabó tiszttartó leveléből értesülünk: „Auer uramat . . . violentiájáért elmarasztalta a törvényszék 100 forintra az urasági széknél, . . . csak elsodálkozott rajta, hogy milyen törvénye legyen Magyarországnak.” Erőszakos természete üzleti vonalon is megnyilvánul és panaszra ad okot. „A sört is pediglen Uraság korcsmájában drágábban akarja adni, mint a zsidó, holott pediglen rosszabbat főz, a Csaplárosra vet, de másutt is panaszkodnak” – írja róla Szabó tiszttartó Zichy Péternek 1717-ben.²⁰

5. kép. A Lajos utca 158. sz. alatti lakóház jelenlegi állapotában

Zichy Péter 1727. évi halálával özvegye, Bercsényi Zsuzsánna veszi át az uradalom ügyeinek intézését. Az özvegy rövid úton vet véget a serfözők közti vetélkedésnek, Auer Jánost eltiltja a serfözéstől. Auer egy későbbi panasziratából megtudjuk, hogy Zichyné előzőleg felbízott embereivel elrontatja serfözőjét, ugyanakkor szerződésükben megállapított évi bérét 200-ról 300 forintra emeli.

Auer János szorult helyzetében újabb pártfogó után néz, Zichy Péter első házasságából származó fiának, Ferenc győri püspöknek ajánlja fel szolgálatait. Igyekszik magát hasznossá tenni, intézi a püspök óbudai ügyeit, begyűjti és háznál tárolja dézsmagabonáját. Zichy Ferenc és mostohaanyja között ez időben a viszony rosszra fordul, Zichy Péter hagyatéka körül támadt ellentétek miatt a püspök pert indít az özvegy ellen, ez a megromlott viszony válik Auer János végzetévé. Amíg a püspök Auer Jánosnak atyjával szemben fennállott 3600 forintos követelését elismeri és annak kielégítésére, mivel fizetni nem tud, Monostor pusztát bocsátja zálogba,²¹ az özvegy 1735-ben, annak dacára, hogy Auert a serfözéstől eltiltotta, a több éven át elmaradt bérhátralék behajtására tesz lépéseket. Tulajdonképpen szándékáról egy fennmaradt magánfeljegyzésből értesülünk: Ha Auer Jánost elmaradt bérének megfizetésére kötelezi, ezzel a püspököt kényszeríti fizetésre, mert a serházat nagy részben ő használja dézsmagabonája tárolására.²² Bercsényi Zsuzsánna beadványára Pest vármegye ítélőszéke Auer Jánost két ízben felszólítja

a Menegati-féle serfőzőház elmaradt bérének megfizetésére,²³ majd pedig, mivel pénzt nem kapja meg, az özvegy hajdúival és cselédjeivel a serfőzőházból kidobhatja, ingóságait pedig bérkövetése kielégítésére lefogalja. Auer Jánosnak, akin csak rajta levő ruhája marad meg, ottvész minden készpénze, aranya, ezüstje, ruhái, bútorai, négy lova, négy ökre, négy tehene, négyszáz akó bora, ugyancsak elveszti két hold szőlőjét és békésmegyeri malmának bérletét. Az elszenvedett kár és szegyen megrendíti egészségét, még az évben meghal.

Amint az ingóságok felhasználására vonatkozó uradalmi kimutatásból kitűnik, az abban felsorolt 60 db tárgy hova fordításának részletezése szerint az arany tárgyakat az özvegy vette át, ezüstöt, ónt beolvasztották, ruhákat, bútorokat eladták, edények az uradalmi kocsmába, lovak, baromfiak a majorságba kerültek. A kimutatás ezt követően „Aus dem Preühaus” cím alatt a serfőzőház felszerelésének felhasználására tér ki, ezt részben eladták, részben a másik serfőzőházba vitték át, ezzel a Menegati—Auer-féle serfőzőházat meg is szüntetik.²⁴

Zichy Ferenc püspök az évek hosszú során át anyagi támogatásban részesíti Auer János utódait, fiának egy hozzá 1761-ben intézett, segélyért folyamodó leveléből megtudjuk, hogy a család kilenc évig húzódó per útján keresi igazát, ami végül 1900 forint kártérítés megítélésével fejeződik be, holott a kár szerintük a 9000 forintot is meghaladta.²⁵

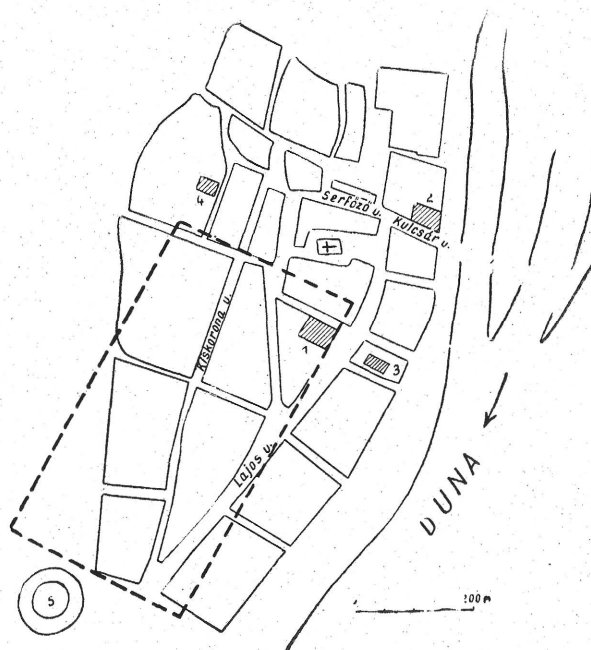
A Menegati—Auer-féle serfőzőház megszűnésével megritkulnak az óbudai serfőző házak további sorsáról beszámoló adatok. 1737-ben Zichy Péterné bérbe ad egy sörházat Pratin Eleonórának és fiának, Geiger György Jánosnak,²⁶ bár a szerződésből nem tűnik ki, hogy az melyik sörházra vonatkozik, az új bérlőket a Menegati-féle sörház megszűnésével Hirschl utódainak kell tekintenünk, és indokoltnak látszik az a feltételezés is, hogy ez a sörház azonos azzal a serfőzőházzal, amely a Serfőző utcában működött és ennek az utcának nevét adta. Erre utal B. Bevilacqua Béla, a „Magyar serfőzés története” c. munkájában, ahol erre vonatkozóan a következőket írja: „... az óbudai serfőzőház, melynek helyéül idős óbudai polgárok a mai Serfőző uccának a Dunára ugró legvégét mutatják, ott a Serfőző utca folytatását tevő Kulcsár utca sarkán, dunaparton jelölve meg egy régi ház részletét, mely szerintük a régi serfőzőház volt. A Kulcsár utca — eredetileg a Serfőző utca része — 1875-ben kapta nevét. Az óbudai serfőzés tovább tartott, mint a budai, 1840-ben Óbuda kamarai mezőváros volt még és nem állott a budai tanács statutumai alatt. Mai óbudai öregek a mészáros eredetű Prosz családot emlegetik, mint az utolsó óbudai serfőzőket.”

Ez a serfőzőház azonban ma már a múlté, az Árpád-híd építése alkalmával került lebontásra, telke a hídfő déli oldalára esik. A klarisszák telkének megállapítására irányuló kutatásunk során felvetődik a kérdés, vajon mi szolgált bizonyítékot arra, hogy Óbuda két serfőzőháza közül nem a Serfőző utcai volt-e az, amely 1719-ben az apátnő levelében említett kolostor romjával szemben állott? A kérdés eldöntéséhez közvetlen adat nem áll rendelkezésünkre, mégis felmerül több olyan szempont, amely elősegíti annak tisztázását.

A fenti serfőzőház helyi köztudat szerint is a múlt század elejéig működik, így nem tekinthető azonosnak az 1735-ben megszüntetett Menegati—Auer-féle serfőzőházzal, ahol annak építéskor „Brandstatt” megjelölésű romokról számolnak be. De nem támogatnak egy ilyen irányú feltételezést a kolostor fekvésére utaló középkori oklevelek sem, ezek ismertetésére jelen tanulmány befejező részében térünk ki.

Ezen kitérés után most kísérjük tovább a Menegati—Auer-féle serfőzőház sorsának alakulását. A Zichy-uradalom vezetősége 1762. január 4-én kimutatást készít Óbuda területén levő bérházairól, felsorolva abban házanként a lakók névsorát és az általuk fizetett bérösszeget.²⁷ A kimutatásban a következő épületek szerepelnek: „Im alte Preühaus, in dem Herrschaftlichen Beckerhaus, im Gemeind Müllerischen Haus.” Az „alte Preühaus” néven szereplő lakóház elnevezéséről arra kell következtetnünk, hogy a szóban forgó épület a Menegati—Auer-féle serfőzőházzal azonos, egyrészt azért, mert ez volt a két óbudai serfőzőház közül a régebbi, másrészt, mert az „alt” jelző jelen esetben, miután az eredeti rendeltetése megszűnt, a „néhai” jelző fogalma szerint értelmezhető. Az épület 17 lakást foglal magában és a kimutatásban szereplő lakók nevei után ítélve zsidók lakják. A lakások számából következtetve az épület ez időben már emeletes, míg a szomszédos bérházak, amelyeket szintén zsidók laknak, földszintesek.

6. kép. A megjelölt 26 hold kiterjedésű terület az óbudai Vidus Pál leánya, Margit által 1373-ban eladott 26 hold szántóföld terület-egységét szemlélteti. *Jelmagyarázat:* 1. Lajos utcai serfőzőház. 2. Kulcsár utcai serfőzőház. 3. Zsidó imaház. 4. Ref. templom. 5. Római amfiteátrum

1766-ban változás áll be az óbudai uradalom földesurainak sorában, Zichy Miklós özvegye életjáradék ellenében eladja a családi birtokot a királyi kamarának. A kamarai igazgatás 1774-ben részletes leírást tartalmazó kimutatást szerkeszt az uradalom tulajdonában levő épületekről és ugyancsak elkészíti azok műszaki rajzait is. A kimutatás tanúsága szerint „das so genande alte Preühaus”-t ez évben átépítik. A többi bérházat, mint a „Hofman Beckisches” és „Neumannische”, valamint „des so genanden Gemein Müllnerischen Juden Haus”-t a serfőzőházzal együtt most is zsidók lakják.²⁸

1775-ben a királyi kamara óbudai prefektúrája megállapodást köt az óbudai zsidó közösséggel az uradalmi lakóházak bérletére. Ezek szerint „das so genande alte Preühaus”-t az előbb említett házakkal együtt a zsidó közösség tíz évre bérbé veszi.²⁹

Ezt követően a serfőzőház helyének megállapítására irányuló további kutatásainak során olyan adatra bukkanunk, amely 73 esztendő áthidalását teszi lehetővé. 1858-ban a kamara Óbuda város belterületét feltérképezteteti és azon feltünteti a város területén levő összes épület alaprajzát. A térképet, amely a „Situationsplan über die individuelle Aufnahme der intravillan Gründe des Kron Marktes Alt Ofen” elnevezést viseli, Varásdy Lipót készíti, munkáját 1861-ben fejezi be.³⁰ Az épületek feltüntetett alaprajzai pontos mérnöki felmérések eredményei, így lehetővé válik a már említett, 1774-ből származó azon műszaki rajzokkal való összevetés, amelyek a zsidó közösség által bérelt házakról készültek. Az összevetésből minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy a Menegati—Auer-féle „alte Preühaus” elnevezésű serfőzőház alaprajza a térképen feltüntetett Hauptstraße mentén fekvő 102. sz. épület rajzával egyezik, míg a „Hofmann Beckisches Haus” és a „Müllnerischen Juden Haus” a szomszédos Mohrengasse 101., ill. 116. sz. épületének felel meg.

Óbuda múlt századbeli utcanevei azóta megváltoztak, a Hauptstraße ma Lajos utca, a Mohrengasse pedig Zichy utca nevet viseli. Mindezek ismeretében kutatásunk utolsó mozzanataként, a keresett házaknak helyszínen való megtekintésére kerül sor. A Menegati—Auer-féle „alte Preühaus” elnevezésű ház ódon épülete napjainkban is valóban ott áll Lajos utca 158. sz. alatt. Homlokzata az 1774. évi rajzhoz viszonyítva úgyszólván alig változott, csupán földszinti bolthelyiségei lettek lakássá átalakítva. A ház jelenleg is lakás céljait szolgálja, a XVIII. században ottlakó 17 család helyett most 28 családnak nyújt férőhelyet.

A szomszédos „Hofmann Beckisches Haus” azonossága, a Lajos utca és Zichy utca sarkán, a rajzokból szintén megállapítható, bár maga az épület elpusztult és csak az utca felé eső főfala áll. Az ugyanezen a telken állott Neumann-ház helyén egy új bérház épült. A „Müllnerischen Juden Haus” utcai részét, Zichy utca 11. sz. alatt, valószínűleg egy tűzeset alkalmával átalakították, barokk bejárati kapuja azonban teljes épségben áll. Az udvarra eső épületek a legutóbbi háború idején romba dőltek, a falmaradványok azonban elárulják a régi állapotot és az 1774. évi rajzon szereplő épülettel való azonosságot.

Az elmondottak után fel kell tennünk a kérdést: hol állott a Csáky Franciska apátnő levelében említett hajdani klarissza kolostor? A Lajos utca 158. sz. alatt levő Menegati—Auer-féle serfőzőházzal átellenben az óbudai zsidó templom áll, a levél útmutatása szerint a kolostor helyét ide kellene helyeznünk, feltéve, hogy a ház homlokzatának jelenlegi fekvése megfelel az 1719. évi

állapotnak; ennek valószínűségét az épület középkori eredetű fal- és kapurészlete is alátámasztja.³¹ Természetesen az itt kifejtett feltevés helytállóságát végső fokon csak a tekintetbe jövő terület feltárása döntheti el.

Amikor tehát az óbudai klarissza kolostor helyét a város előbb megjelölt részén kell rögzítenünk, vizsgáljuk meg, hogy ez a feltevés hogyan viszonylik a kolostor helyét megjelölő középkori oklevelek adataihoz. A kolostor fekvéséről tesz említést egy 1373. évi oklevél. Szepesi Mihály országbíró előtt Zalai Tamás és neje, Margit, óbudai Vidus Pál leánya, eladja 26 hold szántó-földjét az óbudai klarisszáknak.³² Az említett 26 hold fekvéséről egy korábbi, 1332. évi oklevélből is értesülünk, amikor Vidus Pál és testvérei azt Mihály fia Miklós özvegyétől, Katus asszonytól megvásárolják.³³ A két oklevél adatainak összevetéséből megtudjuk, hogy a kérdéses terület egy nagyút (via magna) két oldalán terül el, délen a hajdani Kurszán-vár határolja, északon pedig a királynéi várnak nagyútig futó kőfaláig, valamint a klarisszák kolostoráig terjed. Kurszán várának a Nagyszombat utca menti régi római amfiteátrumot kell tekintenünk,³⁴ a via magnát pedig a Budát Óbudával összekötő és a jelenlegi Kiskorona utca táján volt úttal azonosíthatjuk.³⁵ Az említett 26 holdnyi terület tehát egy dél felé szűkülő téglalakú területet alkothatt,³⁶ amely a Kiskorona utca két oldalán, északon a Calvin utcai ref. templomig, valamint a serfőzőház környékéig, délen pedig az amfiteátrumig terjedt. A 26 holdnak ezen területen megadott három pont közé való beillődése alátámasztja a kolostor fekvésére vonatkozó feltevés helyességét.

A hajdani óbudai klarissza kolostor hollétére irányuló kutatás egyben fényt vet a város egyik legrégebb házának, a Menegati—Auer-féle serfőzőháznak múltjára is. Az épületnek régisége, valamint jelenlegi állapotában is kor- és művészettörténeti értéket képviselő falai indokoltá tennék annak műemlékké való nyilvánítását és az 1774. évi rajzok alapján való restaurálását, hogy ezzel is hozzájáruljunk múltunk napjainkban is fogzó emlékeinek megmentéséhez.

J E G Y Z E T E K

¹ Székesfehérvári áll. lt. Jankovich-lt. fasc. 45.

² Orsz. Lt. Zichy-lt. fasc. 142. No 27.

³ Uo. fasc. 3 nb. No 467.

⁴ Uo. fasc. 206. p. 128. Ugyancsak ezzel foglalkozik dr. Gárdonyi Albert „Óbuda kísérlete a szabad királyi városi jog megszerzésére” c. munkája is. Városi Szemle II (1946) 129.

⁵ *Ifj. Usemegi J.*, Hol állott egykor az óbudai királyi vár? Kny. MMÉE Értekezések, Beszámolók a Műszaki és Gazdaságtudományok Köréből (1943) évi V. sz. 8.

⁶ Orsz. Lt. Zichy-lt. fasc. 205. p. 272.

⁷ Uo. fasc. 128. p. 770. — A magyar udvari kamara 1716. szeptember 25-én kelt véleményében, Zichyék érvelését magáévá téve, megállapítja, hogy a királyné óbudai városrésze Buda város területén a hegyek alatt volt. Óbudának a kamara által 1766-ban történt megváltását megelőző peres eljárás során a család hivatkozik a fenti hivatalos megállapításra és a királynéi város fekvését következően határozza meg: „Ita vero hac una Veteris Budae parte, quam Ludovicus idem in Civitatem Reginalem Privilegio constituit in usus Reginae excisa, altera autem superiori nempe eius parte cum maiori Promontiorum ac Camporum Districtu pro Capitulo Ecclae Budensis manente; Ceterum inter notamque hanc Civitatem Metis solemnibus positus, ex una olim Vetere Buda sciebant, dna Reginalis nempe in situ inferiori, quam Fiscus Regius medio Peculij Civi-

tatis Budensis ut potissimum, sub nomenclatura Suburbij Neustift, hodieum possidet: altera superioris Capitularis in situ jacens, qua nunc per Comitum possidetur circa id, ut alteram illam Reginalem civitatem ipsos possidere dici possit, nisi si quae Pars ex illa commixta esset.” Uo. fasc. 209. p. 437.

⁸ Széchényi Könyvtár. Térképtár TA. 1548.

⁹ *Bártfai Szabó L.*, Óbuda egyházi intézményei a középkorban. Bp. 1935, 22.

¹⁰ Orsz. Lt. Zichy-lt. fasc. 207. p. 759.

¹¹ Uo. fasc. 125 nb. p. 290.

¹² Uo. fasc. 12 nb. No. 1712.

¹³ Uo. fasc. 206. p. 67.

¹⁴ Uo. fasc. 207. p. 33.

¹⁵ Uo. fasc. 3 nb. No. 441.

¹⁶ Uo. fasc. 3. nb. No. 480.

¹⁷ Uo. fasc. 51 nb. p. 515.

¹⁸ Uo. fasc. 208. p. 196. — Szabó Ferenc tisztartó 1717. május 18-án írja Zichy Péternek: „Az óbudai serfőző és a Zsidó között nagy villongás vagyon, a korcsmákban, hogy nekik nem engedik árulni, mivel mindenik azt kívánja, hogy árulhasson, a contractusba pediglen nincsen, hanem egy distrahálhat söröket ott való korcsmán. Azon is veszekednek, mivel a zsidó elsöben ocepálta a jobbik korcsmát...” Ugyancsak fasc. 208. p. 211 alatt 1718. február 4-én: „A zsidó Fleisch, nem tudom mit tegyek, vetélkedik Auer urammal a sör árulása miatt, azt mondja a korcsmáros, más sörít nem

distrahálhatja . . .” A sör értékesítési lehetőségeinek megromlásáról számol be 1719. augusztus 7-én fasc. 208. p. 153 alatt: „Mivel most úgyis semmi némű hasznát nem veheti [a serfözőknek], a sörnek üzleti nincsen, táborozó üdő nincsen . . .”

¹⁹ Uo. fasc. 51. nb. p. 604.

²⁰ Uo. fasc. 208. p. 49.

²¹ Uo. fasc. 3. nb. No. 48.

²² Uo. fasc. 12. nb. p. 379.

²³ Uo. fasc. 3. nb. No. 13.

²⁴ Uo. fasc. 12. nb. No. 1686.

²⁵ Uo. fasc. 207. p. 620.

²⁶ Uo. fasc. 3. nb. No. 523.

²⁷ Uo. fasc. 12. nb. No. 1672.

²⁸ Orsz. Lt. Térképtár, Delineationes aediliae fasc. 2. No 177, 185, 186.

²⁹ Orsz. Lt. Kam. Prefect. Dom. v. Buda. p. 268.

³⁰ Fővárosi Lt. Térképtár.

³¹ *Zakariás G. S.*, Budapest művészeti emlékei. (Sajtó alatt.)

³² Orsz. Lt. Dl. 6136.

³³ Uo. Dl. 2762.

³⁴ Bud. Rég. XVI. köt. Bp. 1955, 9.

³⁵ *Csemegi* i. m. 7. Csemegi az oklevélben megjelölt „via magná”-t az esztergomi úttal azonosítja. Feltételezése már azért sem fogadható el, mert a kérdéses terület az esztergomi útnak figyelembevétele mellett nem 26 holdat tesz ki, hanem, mint a mun-

kájában közölt rajzból is kitűnik, a 100 holdat is meghaladja.

³⁶ Egy hold területesség Werbőczy Tripartituma (I. rész, 133. cikk. 49. §) szerint 864 királyi négyszögöl, a királyi öl hossza pedig a lerajzolt mérték szerint 295 cm, ez az adott 26 hold esetében egy 600 m hosszú és 325 m széles területet alkot. (L. a 6. képen berajzolt területet.) A hold azonban mint területesség mind időszakonként, mind vidékenként nem egységes. Az ország különböző részein ma is használatos magyar hold (1 hold, 1200 bécsi négyszögöl, 1 öl 189 cm) egy fogatos eke vagy egy kaszás napi munkateljesítményének felel meg, ezt a gyakorlatias meghatározást a középkorban szintén alkalmazták, e szerint 26 magyar hold egy 600 m hosszú és 188 m széles területet alkot. Bár a királyi öllel (mensura regalis) való számítást az is indokolja, hogy a tárgyalt 26 hold eladása ideje tájt, 1336-ban szintén a 72 × 12 királyi öles (864 négyszögöles) holddal mérték (Zichy Okm-tár, I. köt. 495); számításainknál nem hagyhatjuk figyelmen kívül a magyar holddal való mérés lehetőségét sem. Ez utóbbinál a két számítás közti különbséget a területnek dél felé való szűkülésében nyerne kifejezést, ami a helyi adottságoknak is (a hegyvonulat és a Duna közti térség déli irányú szűkülésének) leginkább megfelel.

Az Orsz. Lt. Zichy-lt. itt közölt iratanyagának túlnyomó része nincs számozva és regisztrálva. Az egyes iratok jelzeténél alkalmazott „p” megjelölésű számjegy az írónnal rávezetett ellenőrzési lap-számot tünteti fel.

DATEN ZUR TOPOGRAPHIE ÓBUDAS IM MITTELALTER

WO STAND DAS KLARISSENKLOSTER IN ÓBUDA?

In den von der Türkenherrschaft befreiten Landesgebieten traten nach kurzer Zeit zwecks Besitznahme der herrenlosen Grundbesitze grundherrliche Bestrebungen in den Vordergrund. Indessen gelangten die Grundbesitze in die überwiegenden Masse in die Hände solcher Personen, die vom Hause Habsburg für als würdig erachtet wurden, während den Rechtsnachfolgern der einstigen Eigentümern nur das Klagerecht zugesichert wurde.

Unter solchen Umständen erhielt die Familie Zichy Óbuda als neoacquistisches Besitztum, das mit mehreren Verpflichtungen belastet war infolge der vor der Türkenherrschaft bestehenden Besitzrechte.

Unter diesen müssen im Hinblick auf ihre Bedeutung vor allem die Burg und der Stadtteil der Königin, das Paulanerkloster von Fehéregyház und das Klarissenkloster von Óbuda hervorgehoben werden.

In Óbuda wurde in den ersten Jahren des 18. Jahrhunderts eine grössere Anzahl deutschsprechender Bevölkerung angesiedelt; die Klärung des mittelalterlichen Besitzstandes entspricht nun den Interessen der neuen Bewohner und wird durch jene Ansiedler aufgenommen, die zur Lockerung ihrer, den Grundherrn gegenüber bestehenden, Verpflichtungen zustrebten. Thomas Inczmann und mehrere seiner Ansiedlergenossen wenden sich im Jahre 1715 an die Königin mit der Bitte, sie möge bewirken, dass Óbuda wieder in die bereits in Vergessenheit geratenen Rechte und Freiheiten eingesetzt wird, die ihr, als der Stadt der Königin, zustanden.

Bekanntlich hat Lajos I. im Jahre 1355 den Stadtteil der Königin aus dem Besitz des Propstes von Óbuda abgetrennt, der sich nun gegen Norden, während der Stadtteil der Königin gegen Süden erstreckte.

Peter Zichy wollte die seinen Besitz bedrohenden Gefahren abwenden und indem er u. a. das Gebiet des Stadtteils der Königin über die ehemaligen Grenzen hinaus verlegte, bestimmte er dessen Lage im Neustifter Gebiet — dem gegenwärtigen Újlak —, wo im Mittelalter Szentjakabfalva (St. Jakobsdorf) lag. Es kann jenem Umstand angerechnet werden, dass die Burg der Königin im XIX. Jahrhundert allgemein mit den bei Újlak befindlichen Ruinen des römischen Amphitheaters identifiziert und diesbezügliche Forschungen jahrelang auf eine falsche Spur gelenkt wurden.

Der sich mehrere Jahre lang hinziehende Rechtsstreit wurde zugunsten der Familie Zichy entschieden.

Im Jahre 1719 machten die Paulaner den ersten Schritt zur Wiedererlangung ihres Besitztums, ihre Sache wurde aber verzögert und endete im Jahre 1766 mit einem symbolischen Protest.

Das Nonnenkloster der Klarissinnen, die einst von Königin Elisabeth, der Gemahlin Karls von Anjou, in Óbuda angesiedelt wurden, unternahm im Jahre 1719 die ersten Schritte zwecks Zurückgewinnung seines Grundstückes in Óbuda, als die Äbtissin Franziska Csáky in ihrem Brief Peter Zichy auffordert, er möge in Óbuda den von der Bevölkerung bestimmten Grund zu ihrer Verfügung stellen. Aus dem Brief geht hervor, dass das Grundstück der Klarissinnen gegenüber dem Brauhaus Peter Zichys in Óbuda lag. Um die Lage des Grundstückes bestimmen zu können, musste anhand von weiteren Forschungen der Standort des Brauhauses festgestellt werden.

Am 21. Januar 1697 schloss István Zichy, der damalige Grundherr von Óbuda, einen Vertrag mit Johann Baptist Menegati über die Gründung und Pacht eines Brauhauses in Óbuda. Nach Johann B. Menegati ist der Bierbrauer Johann Auer bis 1735 der Pächter des Brauhauses, als das Gebäude nicht mehr für diesen Zweck verwendet wurde.

Die Gutsverwaltung liess im Jahre 1774 ein Register samt einer ausführlichen Beschreibung der obenerwähnten Gebäude herstellen und deren technische Zeichnungen fertigen. »Das so genante alte Preühaus« wird im selben Jahr umgebaut.

Im Jahre 1858 wurde auf Veranlassung der königlichen Kammer vom Stadttinneren Óbudas eine Karte verfertigt, in der die Grundrisse aller im Stadtgebiet befindlichen Gebäude eingetragen sind. Beim Vergleich dieser Karte mit den aus dem Jahr 1774 stammenden Zeichnungen stellt sich heraus, dass der Grundriss des Brauhauses mit der Zeichnung des auf der Karte angegebene Hauptstrasse angegebenen Gebäudes Nr. 102 übereinstimmt.

Das alte Gebäude des Menegati—Auerschen »Alte-Preühaus« benannten Hauses steht noch heute tatsächlich in der Lajosgasse 158.

Nach den obigen Ausführungen bleibt noch die Frage zu beantworten, wo das ehemalige Klarissenkloster stand. Gegenüber dem Menegati—Auerschen Brauhaus in der Lajosgasse 158 steht die Synagoge von Óbuda; nach den im Brief enthaltenen Anga-

ben muss sich das Kloster hier erhoben haben. Wie weit diese Hypothese stichhaltig ist, kann letzten Endes selbstverständlich nur

durch die Erschliessung des fraglichen Geländes entschieden werden.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1. Fassade des »das so genande alte Preühaus« benannten Gebäudes in Óbuda, Zeichnung aus dem Jahre 1774
- Abb. 2. »Faciade des so genanden Gemein Müllnerischen Juden Hauses in Alt Ofen«, 1774. Gegenwärtig Zichygasse 11
- Abb. 3. „Das so genande alte Preühaus“ benannte Gebäude, Grundriss aus dem Jahr 1774
- Abb. 4. Detail der von Lipót Varásdy gefertigten Karte von Óbuda mit der Lajos- und Zichygasse; aus dem Jahre 1858
- Abb. 5. Wohnhaus in der Lajosgasse 158 in Óbuda im gegenwärtigen Zustand
- Abb. 6. Das auf der Karte angegebene Gelände von 26 Joch veranschaulicht die Flächeneinheit des im Jahr 1373 von Margarethe, der Tochter Pauls Vidus von Óbuda verkauften 26 Joch Ackerlandes.
- Zeichenerklärung:* 1. Brauhaus in der Lajosgasse. 2. Brauhaus in der Kulcsárgasse. 3. Synagoge. 4. Ref. Kirche. 5. Römisches Amphitheater